

Вторият самоковски препис на „История славеноболгарская”
е изработен в град Самоков.

Мария Деянова

Юбилейната година на „История славеноболгарская” ни донесе наред с другите нови приноси към паисиезнанието името на книжовника, грижовно изработил ок. 1780 г. един от петте най-стари нейни преписи, намерени досега. Акад. проф. Иван Радев доказва въз основа на идентичност на почертките в този Втори Самоковски препис и в приписки към Самоковския препис на поп Алекси Велкович (1771) и към един псалтир, подписани от „даскал Николае”, а също и въз основа на много сходното нравоучително съдържание в бележка към същия псалтир и друга към Втория самоковски препис, че преписвачът е „самоковският даскал Николай”, когото обаче на друго място нарича „даскал Никола от Широки дол”, защото „пребивавал в Широки дол – село в непосредствена близост до Самоков”. (Вж. в Интернет или в книгата от Ив. Радев „Отец Паисий Хилендарски. Контекст и отгласи от личността и делото му”, 2012). Доказателство за местожителството на даскал Николай са четири летописни бележки по страници от псалтира, две от които са от ръката на Николаевия по-голям брат кир Георги. Те съобщават, че през „мартия, лето 1800... додоха кръжалии-те у Широки дол”. В три от бележките има продължение (с неважни варианти): „Тогава Пласли Мехмед паша седеше у Самоков, ядыха по 12 хиляди хляба по две пари хляб”. Акад. Радев смята, че количеството на изядените хлябове говори за „многобройността на кърджалиите” и че летописецът е потресен тъкмо от този факт и паричните загуби на самоковци, а не от издевателствата над българския народ поради това, че „тогавашният тип колективна чувствителност” е прична „в паметта му да заседнат прояви от външно впечатляващ характер”.

Въпреки че няма решаващо значение дали даскал Николай е бил жител на Широки дол или на Самоков – тъй като и в двата случая той е работил в „самоковския книжовен център”, според проф. Бор. Христова (цит. по Ив. Радев) – иска ни се да прибавим към това радващо ни откритие на акад. Радев няколко уточняващи обстоятелства, защото, отчасти наистина „става дума за съдбата на Самоков от края на XVIII в.”

Не приемаме положението, че братята са били „свидетели на кърджалийската напаст в тези селища”, понеже се знае съвсем положително, че макар кърджалии да са разсипали ред села в Самоковско, в самия Самоков те не са прониквали „и за един ден” (Хр. Семерджиев. Самоков и околността му. Принос към миналото им от турското завоевание до Освобождението. С. 1913, с.125), Доц. Хр. Темелски потвърждава, че още в 1794 г. градът е бил укрепен с ров и вал, дървена стена и четири тухлени кули, имало е стражи и постоянни патрули и пр., а цялото население е било въоръжено по заповед на спахията Мехмед Емин ага. Благодарение на това „Самоков останал непокътнат по време на феодалните размирици” (Хр. Темелски. Самоков през Възраждането, С. 2000, с. 55 – 56). В Самоков са лагерували останалите в строя от онези 15 хиляди арнаути на „поражения” при Плевен в 1800 г. Пласли Мехмед паша, „главнокомандуващ войските на Портата” (В. Мутафчиева. Кърджалийско верме. С. 1977, с. 216, 219, 229 и др.) И Софроний Врачански в „Житие и страдания...” пише, че ва Плевен в тая 1800 г. „Пазванджията имаше при себе си кърджалиите в три бюлюка”, с които Пласли паша не се е справил, а „поразен” (Софроний), изглежда се е спасявал с бягство в Самоков. Можем с пълно основание да заключим, че именно затова Николай и брат му са отбелязали само огромните разходи на самоковци по прехраната на войската на Портата, защото не са били сред нападнатото широкодолско население, а зад защитните стени на града и - все пак - под някаква закрила от царска войска. От друга страна, Широки дол е само на 5 км от града - достатъчно близо, за да бъде естествено непреизказното минало време *додоха*, а не *преизказното дошли* със своето отдалечаващо несвидетелско общо значение. Между другото, в книгите на двамата историци на Самоковско не се споменава за кърджалийски погром над това село, докато за ред други села има дори подробни сведения за преместването им в по-отдалачени от пътищата местности (Ярлово, Клисуре, Махала (дн. Марица) и др.) (Семерджиев, с. 124-125). Бихме добавили и някои по-

дребни съображения. Много по-вероятно е подробностите за цената на хляба да се знаят от хората, живеещи в града, където са хлебарите, а не в Широки дол. В приписките за изядените хлябове се пише не след съобщеното за кърджалиите, а след споменаването за Пласлъ паша; и в едната - още в същото изречение, т.е. огромните количества се свързват с представата за пашовите войници.

В полза на самоковското гражданство на „Николае даскал“ говори и обстоятелството, че, както изглежда, Широки дол е било много малко село в XVIII в., щом даже в 1860 г. е брояло едва 50 къщи и в 1873 г. - само 54; и макар в 1860 свещеникът да е бил местен човек, „училище нямало“ (Темелски, с. 193). Щом според приписка в псалтира „Николае даскал“ е учителствал през 90-те години на XVIII в., той по всяка вероятност е работил в някое от частните килийни училища в града или в общинското, за което се споменава през 1791, 1792, 1793 г. в старата кондика на Митрополитската черква. Това е времето на владиката Филотей (1776 — 1819), българин криещ народността си и назначен от Фенер след голям подкуп, даден от джелепата Христо Самоковли (Темелеки, с. 173). През 1800 г. Филотей построил със свои средства сграда за съществуващото общинско училище в двора на митрополията, а в 1816 го разширил „и устроил с учители тогдашни“ (там, с. 232 сл.) - не един! Едва ли градските първенци са пропуснали да използват качествата на книжовник като „Николае даскал“! И ако той е живял в Самоков, естествено следва, че и преписването на труда на Паисий Хилендарски се е извършвало там.

Едно самоковско фамилно име от запис в 1802 г. - „Николчо Таралче за усталък 3 гроша“ (Семерджиев, с. 235) съвпада с подписа „Тараловчето на Николчоте“ в една от приписките в псалтира. В Самоков досега се помни фамилията Таралови, а тяхна голяма къща, ремонтирана, е обитаема до днес. А баща ми имаше приятел от младини - Стоян Таралов, който му беше подарил в 1924 г. сватбената си снимка. Не зная дали са произлизали от с. Костенец (както е ясно за Николай и брат му кир Георги). Мисля, че ако Георги наистина е бил търговец (както смята акад. Радев), това е още една причина той и брат му Николай да живеят в град, а не на село.

I

И накрая - няколко езикови черти в приписките на даскал Николчотей свидетелстват, че той е усвоявал тъкмо градския самоковски говор. Една от тях гласи: „Сия псалтир на Николчоте кир Гергюв брат. И кои че го украдсти да будет проклят от 318 отци. Писа Николае даскал мсца декемврия ден 8 1792“.

Първо, окончанието *-те* в *Николчоте* е характерно за собствените имена в синтактична функция на допълнение след предлог или на определение за притежание. В труда на Семерджиев има повече от двайсет и пет такива форми в цитати от кондики на черкви или на еснафски сдружения. Например: отъ *Митоте* (1806 г.), у *Христоте* (1779 г.), предадоха на *Никоте* (1782 г.), у уста *Иванчоте* (1788 г.), отъ *Лазоте* (бояджийска кондика, 1846 г.), на уста *Стойчоте* (абаджийска кондика, 1779 г. со *Зашоте* (бояджийска кондика), отъ Ристоте (бакалска кондика), отъ чаушино *Иованчоте* (кожухарска кондика) и пр. и пр. Същите тези форми са присъщи и на речта на Захарий Зограф, носител на самоковския градски говор от началото на XIX в. В писмата му до неговия учител Неофит Рилски (в Самоков, 1827 - 1831 г.) четем: за *Стойчоте*, на чорбаджи *Вулкоте*, на *Цветкоте* (вж. Ас. Василиев. Български възрожденски майстори. С., 1965, с. 370, 376).

Второ, подписът *Николае* - а така се е подписал и в Самоковския препис на пол Алекси Велкович - съвпада с ред форми на *-е* от собствени имена (като дублети на формите с окончание *-я/-а*) в „История славянобългарска“, чийто език с многобройните си особености на самоковския говор е бил едно от трите доказателства на акад. Йорд. Иванов, че е намерил автографа на Паисий в 1906 г. Напр.: „В град София обретают се три светии мученици 1. свети Георгия 2. свети *Николае*“ ; „И преставил се свети *Николае* в Охрид“; „свети Кирил и свети *Методие*“; между 25-те мъченици, изгорени в Зограф от кръстоносци - „14. *Сергие*“ и др.

Ако „Николае даскал“ беше живял в Широки дол, нямаше да напише „*че* украдсти“, защото и там, както в родния му Костенец, формата на бъдеще време се образува с частицата *ке* (Д. Бакарелска-Чобанска, Самоковският говор, Приложение 7), докато в града, където през XVIII в. е установен голям прилив на преселници от селата (и дори от далеч-

ното Хасково) поради кърджалийски и други разбойнически набези, той е можел да общува и с „чекавци“ и да предпочете „че“.

Въз основа на посочените исторически и езикови обстоятелства бихме предложили авторът на Втория самоковски препис да носи само името даскал Николай от Самоков.

Тъй като голямото сходство на християнското поучително съдържание между двата кратки текста от даскал Николай - в новия препис и в псалтира - е важно доказателство за авторизирането на преписа, нека ни бъде позволено да прибавим към тях и завършека на ранната му приписка в Попалексовия препис (1771): „... да имаме отговор пред гръцкия и сръбския народ, но да сме... мъдри и добродетелни“. Той звучи много различно от обичайните приписки към Историята: в тях прозират или са твърдо изразени по-борчески настроения, които стигат и до „за полза на българите, а за пакост на гърци и сърби“. В Николаево то „но“ се съдържа противопоставяне на много подчертаното Паисиево утвърждаване на отмъщението и дори на „двойното (*сугубо*) отмъщение“, което един или друг български владетел (най-много - освободителят Асен I) стоварва върху гърцие (12 а, 28а, 30а, 52б и др.) Не намеква ли Николай, че християнският закон предоставя всяко отмъщение на Бога и не внушава ли пасивния морал на християнското опрощение, който у Паисий е подчинен на ренесансовия хуманизъм и на родолюбието? Ако такова тълкуване на приписката е правилно - като издаващо склонност към нравоучения - бихме имали още една пряка връзка на Втория самоковски препис с приписката в Първия самоковски препис, където „даскал Николае“ е заявил и **подписал** своята „готовност“ (Ив. Радев) да направи свой препис.

***

В навечерието на 200-годишнината на ”История славеноболгарская” **Боньо Ангелов** писа: „Не може да се каже, че Софроний и поп Алекси ... са преписвали от един и същ ръкопис..., макар и двамата да свидетелстват, че техните преписи имат пряка връзка с Паисий. Безспорно Паисий е имал окончателен препис на своята история..., който е давал за преписване. .. *Но дали само един препис имал Паисий?*“ (вж. изданието му на Никифоровия препис, с. 24, 1961 г.).

Въз основа на текстологичен анализ и **Илия Тодоров** (Изв. НБКМ XVI, 1981) стига до заключение, че Отец Паисий е имал **два** окончателни (белови) екземпляра от своя Зографски автограф и от единия в 1771 г. в Самоков поп Алекси Велкович е направил Първия самоковски препис. Още в 1772 г. той е бил занесен в Рилския манастир и преписан от монаха Никифор. Ил. Тодоров смята, че **същата** белова е послужила за подложка и на т. нар. от него Цариградски препис. Днес този препис се приема от повечето изследователи като Втори самоковски препис от 80-те години на XVIII в. Тъй като той е, по общо признание, много поточен и по-пълнен от Попалексовия и, следователно, не е изработен по него, решението на Ил. Тодоров за произхода му от белови екземпляр е напълно приемливо. И възниква въпросът, как се е снабдил с беловата неговият самоковски преписвач „Николае даскал“.

Мисля, че е оправдано да си спомним за народното предание, съобщено от Хр. Семерджиев във в. „Ден“ през 1912 г. - Сред населението на с. Доспей се разказвало, че „калугер доспеец дошел някога в селото им, говорил им, говорил за българско царство, оставил и една ръкописна книга на техния поп Алексо. Тая книга се пазела като светиня в семейството, но после внукът на попа я дал за малко време на един самоковски учител, който вече я не върнал“ (цит. по **Ив. Ненов**. Истината за родното място на Паисий Хилендарски. С., 2003, с. 70.) Въсъщност, не се отнася само до предание. За „рукописа“, наследен след поп Алекси и през XIX в. пропаднал по вина на „даскал Главев“ (Иван Йоак. Кърчоваски), е разказал и лично неговият притежател, внукът на поп Алекси Лазо Кръстев пред Хр. Марков. Някъде преди 1891 г. той му е казал, че е „накльцал“ вече 96 години (СбНУ V, 1891, с. 180), следователно е бил роден ок. 1794 г. А поп Алекси е ЖИВЯЛ най-малко до 1807 г., та внукът, като 14-годишно момче е можел да разбира каква и чия книга пази дядо му. (Вж. цитати от статиите на Хр. Марков в труда на Ив. Ненов, а също в книгата му „Самоковският препис на „История славянобългарска“, С., 2011, с.28) Не се знае кога Първият самоковски препис е бил върнат в

Самоков. Не знаем и къде даскал Николай го е прочел и в недатирана приписка е заявил решението си да го препише, без да е можел да го осъществи веднага. Възможно е това да се е случило в Рилския манастир. След време в Самоков вероятно е споделил с поп Алекси съжалението си и, трогнат от силното му желание, попът е решил да му помогне, като му предостави за препис свято пазената Паисиева белова.

Голямата точност на Николаевия препис спрямо Зографския автограф може да се дължи както на страхопочитанието на ентузиазирания млад калиграф пред тази светиня, така отчасти и на сходствата между нейните самоковски „характерни диалектизми” (Бож. Райков) — ако и по-малобройни в сравнение с ония в нередактирания Зографски автограф — и устната реч на родения в с. Костенец и преселен в Самоков даскал Николай. Защото костенският говор има много общи черти със самоковския, и това предпазва от правописни и езикови неволни промени. (Това може да се види от песните, записани в Костенец през 1935 г., в сборника на В. Стоин „Народни песни от Самоков и Самоковско. БАН, 1975. Напр.: *ке излаже*, сег. време *види, та́кми, мо́гу*; причастия *собра́л, шило́*; членуване *кервано*; думи като *чувай се, чинеше* и пр.)

С риск да бъде обвинена във „визионерство” бих споделила и следното предположение. Отец Паисий е решил да приготви и донесе специален екземпляр от труда си за Доспей и Самоков не само заради грижата си да разбуди българите и в западните области — както е направил за най-източните, — а и за да остави в родното си място спомен за себе си, защото в тази 1771 г. е бил вече много болен (помним сериозните му оплаквания в Послесловието и признанието „едвам съвокупих!) и е предвиждал, че скоро ще умре. В Хилендарската кондика виждаме, че последното излизане като таксидиот е през 1772 г., само до близкия Солун; на това обърна внимание проф. М. Матеич в сп. „Език и литература”, 1974, кн. 5. Предвиждането му се е сбъднало най-много една година по-късно, и то — не е ли символично? — на път, сред народа на България... А с родния Доспей той се е сбoguвал предварително.